
(תרומות מגירנברג לירושלים) 1375-1392

Author(s): י' יובל

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. א (תשמ"א), חוברת ג (מ"ו), pp. 182-197

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.jstor.org/stable/70042103)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70042103>

Accessed: 26/11/2011 14:11

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

תרומות מנירנברג לירושלים (1375–1392)

מאת ישראל יעקב יובל

מספרן של התעודות המתארות את מצבו של הישוב היהודי בארץ ישראל במאה הי"ד הוא זעום, וברי שהיקפה המצומצם של האוכלוסיה היהודית בארץ הוא הגורם העיקרי למיעוט שרידיה בכתובים. ואולם, הערכת מעמדו של הישוב בארץ-ישראל לא נקבעה מעולם רק על-פי משקלו הממשי. בהיותו, הן שריד אחרון לחורבן והן יתד ראשונה לגאולה, זכה הישוב בארץ-ישראל למעמד מיוחד בעיני הדורות ההם, כמו גם בעיני חוקרי ארץ-ישראל בני זמננו. עבודת איסוף המקורות, הנעשית עתה מחדש לשם הוצאתו לאור של הכרך השלישי של 'ספר הישוב' (1099–1516)¹, מלמדת עד כמה מבוסס התיעוד של תולדות יהודי ארץ-ישראל ברובו, על מקורות שנכתבו בגולה דווקא. עובדה ידועה זו מקשה על ריכוז התעודות ועל הסינתיזה ההיסטורית שלהן, והיא שיכולה להסביר כיצד נעלמה מעיני חוקרי ארץ-ישראל תעודה עברית חשובה, אף-על-פי שהיא פורסמה בשלימותה בחיגורם לגרמנית עוד בסוף המאה הקודמת, ופעם נוספת בקיצור².

תעודה זו, שתידון ושתוצג להלן, כוללת 45 תרומות שניתנו בנירנברג במשך 18 שנה לירושלים ולענייה, והיא עשויה להצטרף לידיעות אחרות ולהעיד על קיומו של ציבור אשכנזי מאורגן בירושלים כבר החל מהמחצית השנייה של המאה הי"ד.

א

על יהודים אשכנזים בארץ-ישראל במחצית הראשונה של המאה הי"ד יש ידיעות מיקריות ובודדות. אשתורי הפרחי (סייר בארץ בין השנים 1316–1322) מזכיר דברים ששמע מרב אשכנזי אחד בשם מה"ר ברוך, שלפי המקובל היה מתלמידי מהר"ם מרוטנברג³. הנוסע הנוצרי וילהלם מבודלנזלה (Wilhelm von Boldensele) מספר בשנת 1333 בדרכו על 'יהודי משכיל אשכנזי' ששימש לו כמורה דרך בירושלים⁴. גם הנזיר יעקב מווירונה (Jacobus de Verona) אשר ביקר בארץ-ישראל בשנת 1335 מספר: 'ואני, ברצותי

1 בהוצאת ידי'צחק-בן-צבי, בעריכת פרופ' י' פראוור. בהזמנות זו הריני מביע את תודתי לד"ר מ' טוך אשר סייע בידי לפרש כמה מההיבטים הכלכליים הקשורים למאמר זה. כן הסתייעתי בחומר שנאסף במסגרת *Germania Judaica III* אשר הועמד לרשותי באדיבותו של ד"ר א' מיימון ובסיועו של י' גוגנהיים.

2 בשלימותה על-ידי סאלפלד בתוך: M. Stern, *Die israelitische Bevölkerung der deutschen Städte, III; Nürnberg im Mittelalter*, Kiel 1894–1896, pp. 190–205 ובקיצור על-ידי: S. Salfeld, *Das Martyrologium des Nürnberger Memorbuches*, Berlin 1898, pp. 93–94

3 כפתור ופרח, מהדורת א"מ לונץ, ירושלים תרנ"ז, עמ' תקכ"ט.
4 הובא אצל מ' איש שלום, מסעי נוצרים לארץ ישראל, תל-אביב 1979, עמ' 227.

להתחקות על איזה מקום מעבר לים [=ארץ-ישראל] הייתי לעתים קרובות חוזר ושואל את פי היהודים הגרים בו, וגם מדריך טוב היה לי⁵. לדעת ברסלבי הוא נעזר במורי דרך יהודים אשכנזים הבקאים בשפתו, גרמנית. 'מכאן שיהודי גרמניה נמצאו בא"י עוד לפני הרדיפות האיומות שנתחוללו בשנות 1336/7 במולדתם ולפני חורבן יהדות אשכנז שלאחר המגפה השחורה בשנות 1348/50, שוודאי חיזקו במידת מה את העליה במחצה השנייה של אותה מאה'⁶. הנוסע לודולף פון סוכם (Ludolph von Suchem) פגש בצפת יהודי מווסטפאליה בין השנים 1336–1341⁷. בוונציה הואשם בשנת 1340 יהודי מגרמניה בשם שמשון שהיה בדרכו לירושלים בכך שהבריח חפצי זהב וכסף לוונציה⁸. שלוש שנים מאוחר יותר נשבה ליד קפריסין יהודי מגרמניה בעת שהיה בדרכו חזרה לביתו⁹. הצד השווה בכל הידיעות הללו שמדובר בהן באנשים בודדים, ואין כל רמז למציאותה של חבורה אשכנזית בירושלים עד אמצע המאה הי"ד.

תמונה שונה עולה מהמחצית השנייה של המאה. לראשונה ניתן להצביע על חבורת לומדים אשכנזיים היושבים בירושלים החל משנות החמישים של המאה. המדובר הוא בשיבתו של ר' יצחק הלוי 'אסיר התקוה' אשר שהה עדיין לאחר גזירות המגפה השחורה בגרמניה¹⁰. שרידיה של ישיבה זו התקיימו לפחות עד שנות השמונים של המאה¹¹. יש בדינו ידיעה עמומה נוספת שממנה ניתן להסיק כנראה שבשנות השמונים ירבה בירושלים קבוצה של אשכנזים. המדובר הוא במכתב משנת 1387 שנשלח מדמשק על-ידי אדם ששמו משה, אל (אחיו ?) ר' יוסף בן אליעזר טוב-עלם (מחברו של הספר 'צפנת פענח') אשר ישב בעת ההיא בירושלים. במכתב זה, שתוכנו סתום במעט, מספר הכותב על כוונתו

5 איש שלום, שם, עמ' 228.

6 י' ברסלבי, 'עלייה אשכנזית, ידיעת הארץ, והערצת שילה', לחקר ארצנו, תל-אביב תשי"ד, עמ' 131. אולם א' אשתור בביקורתו על המהדורה המדעית לספרו של יעקב מוורונה (קריט ספר, כח [תשי"ב], עמ' 175) מעלה את הטענה שלשונו של יעקב היתה איטלקית.

7 איש שלום (לעיל, הערה 4), עמ' 232.

8 H. Simonsfeld, *Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig*, Stuttgart 1887, II, p. 294, No. 11.

9 F. Baer, *Die Juden im Christlichen Spanien*, I, Berlin 1929, p. 303, No. 216.

10 הידיעה האחרונה ואודותיו מגרמניה היא אחרי שנת 1349: 'ומהר"ר יצחק מבילשטיין הלוי זצ"ל בקש אנשי ריינס לאחר הגזירות שלא ליטול אונא...' (כ"י אוקספורד אוסף מיכאל 84, קטלוג נויבאואר 784, דף 160ב).

11 נ"נ קורניל, חמשה קונטרסים, וינה 1864, דפים קי, ב–קיא, א; י"ל ביאלר, גנוזים, ירושלים תשכ"ז, עמ' 29–33; מ' בית אריה, 'כתיב יד עבריים שהועתקו בירושלים', פרקים בתולדות ירושלים בימי הביניים, ירושלים תשל"ט, עמ' 263–264. לאחרונה זיהה א' ריינר את אחד מתלמידי ר' יצחק אסיר התקוה אשר חיבר את ספר הגהות המרדכי המצוי בכתב-יד היכל שלמה 47. שמו הוא ר' שמשון, והוא עלה לארץ-ישראל לפני שנת 1359. בשנה זו כבר היה בפאמאגוסטה בדרכו חזרה לגרמניה, בה המשיך בנדודיו עוד במקומות שונים. לדעת א' ריינר אפשר שהוא גם מחברו של ספר 'יריעות עזים'. (הרצאה בכנס חוקרים על הישוב היהודי בארץ-ישראל בימי הביניים שהתקיים בחודש מארס 1980 ב"ד בן צבי, ובמאמר הנמצא בהכנה. על הספר 'יריעות עזים' עיין: א' קופפר, 'ר' שמשון ב"ד שמואל איש ירושלים', שלם, א, ירושלים תשל"ד, עמ' 97–103.)

לעזוב את דמשק בגלל ריב עם אשתו ואחותו על רקע דתיות הנפסדת ומינהגיהן המשוניים והדקדקניים, והוא מבקש את עצת הנמען:

ואתה איש חכם וידעת את אשר תעשה, אם לנסיעה ואם לעמידה. גם שמעתי כי מרבים מן האשכנזים הכינו עצמם לעבור לים, הודיעני מי ומי ההולכים ואם לפי האמת או קול הברה¹² בעלמא], כאשר עושים מדי שנה בשנה¹³.

הדברים נכתבים בחודש כסליו, שעה שנתביי הים שובתים בגלל סערות החורף, ותנועת אוניות עתידה להתחדש רק כארבעה חודשים מאוחר יותר, החל מחודש אפריל¹⁴. משמעות הביטוי 'לעבור לים' מכוונת לירידה מהארץ, והכותב מתכנן בראשית החורף להצטרף לקבוצת יורדים העתידה להפליג לאירופה באביב¹⁵. קשה להכריע למה מתייחס המשפט 'כאשר עושים מדי שנה בשנה': האם ל'קול הברה בעלמא', וכוונת הכותב לברר האם ההכנות של האשכנזים לנסיעה הן הפעם ממשיות יותר מבשנים עברו, או שמשפט זה מתייחס לבקשתו 'הודיעני מי ומי ההולכים', ורצונו לברר האם עתידים האשכנזים לנסוע אל מעבר לים כפי שנהגו בשנים קודמות. הפירוש השני עושה רושם שמדובר בתנועות סדירות של עולי-רגלים מגרמניה השבים למולדתם מדי שנה בשנה. ואולם, מטבע הדברים ניתן היה לצפות שרוב עולי-הרגלים יבקשו לשוב לבתיהם בסוף הקיץ דווקא, באוניות האחרונות המפליגות בחודש אוגוסט, ולא להישאר כלואים במשך כל החורף בארץ. לכן נראה שיש להעדיף את הפירוש הראשון, וניתן ללמוד מכאן שמדובר בקבוצה מסוימת של אשכנזים הגרים בירושלים מזה כמה שנים, ואשר חלק ממנה, או כולה, מבקש בשנים האחרונות לעזובה¹⁶. הכינוי 'אשכנזים' יכול לכאורה לציין גם גרמנים נוצרים, אך סביר להניח שהכוונה ליהודים, שאם לא כן מה ראה הכותב להצטרף לקבוצה זו דווקא, ולפנות לנמענו הירושלמי כדי שיברר למענו 'מי ומי ההולכים'.

12 במקור: הכרה.

13 א' מארכס, 'מן הגניזה', ספר היובל של הדואר, ניו יורק תרפ"ז, עמ' קפח. על גב המכתב נרשם: 'ליד ר' יוסף בר' אליעזר ז"ל וחרם לזולתו'. מכאן הסיק מארכס, ודבריו נראים, שהכוונה לר' יוסף טוב עלם. על ישיבתו של ר' יוסף טוב עלם בזמן ההוא בירושלים, עיין: נ' בן מנחם, ר' יוסף טוב עלם וספרו צפנת פענח, סיני, ט (תש"ב), עמ' שנג-שנה.

14 A. Schaube, *Handelsgeschichte der Romanischen Völker des Mittelmeergebiets*, München 1906, pp. 196-197; S. D. Goitein, *A Mediterranean Society*, Berkeley & Los Angeles 1967, I, pp. 316-317; שור"ת מהר"ם פאדווה סימן ע"ב.

15 מארכס העלה את האפשרות שהכוונה לקבוצת עולים דווקא. אולם מתוכנו של המכתב עולה שהתעניינותו של הכותב בהולכים 'לעבור לים' קשורה לרצונו לעזוב את דמשק ולהצטרף אל נוסעים אלה. ידיעות נוספות על עזיבת יהודים את ירושלים בשנים הללו צוינו על-ידי ב"ז קדר, 'יהודים בפאמאגוסטה הגנואזית, 1388', פרקים בתולדות ירושלים בימי הביניים, ירושלים תשל"ט, עמ' 198.

16 אפשרות שלישית שהכוונה לאוניות המפליגות מדי שנה בשנה אל מעבר לים היא דחוקה: הנושא הנסתר של 'עושים' הוא 'אשכנזים' או 'ההולכים'.

גם ר' דוסא ב"ר משה מווידין נוקט לשון רבים שעה שהוא מזכיר עלייה לארץ-ישראל: 'וכן מנהג האשכנזים והספרדיים כשיבואו לידי זקנה הולכים בארץ-ישראל ויושבים לשם עד שימותו ויקברו לשם, ויהיה להם כפרה'¹⁷. מכיוון שאין אדם יודע קיצו, מסתבר שחלק מן העולים לארץ הקודש למות בה עוד זכו לשנים ארוכות של חיים, קודם שנתמלאה משאלתם¹⁸. לקביעת זמנה של עדות זו מסייעים הפרטים הבאים: את 'מנהג האשכנזים' הזה הכיר ר' דוסא שעה שנסע לאוסטריה ללמוד בישיבתו של ר' אברהם קלויזנר בווינה ובישיבתו של ר' שלום בווינר-נוישטאט; משם פנה לוונציה יחד עם קבוצת אשכנזים שנסעו עמו לשם; בוונציה מצא יהודים אשכנזים נוספים וכן ספר אחד שהובא מקאטאלוניה 'ושמו אכלה ואכלה'¹⁹. הרושם הוא אפוא שמדובר בקהילה קבועה של יהודים בוונציה וזו התקיימה בעיר זו רק בין השנים 1382–1397. עדותו של ר' דוסא מתייחסת אפוא לסוף המאה הי"ד.

כללו של דבר, נמצאנו למדים על קיומן של שתי קבוצות אשכנזים בירושלים בפרקי זמן שונים, במחצית השנייה של המאה הי"ד, וממקור נוסף עולה שמינהג מקובל באשכנז באותה תקופה, היה לעלות לעת זקנה לארץ-ישראל²⁰. עם זאת דלות הן ידיעות אלו בהשוואה לידוע על עלייה אשכנזית לארץ-ישראל במאה הי"ג, ועוד יותר במאה הט"ו. בניגוד לדעת כמה חוקרים²¹, ביקש מורי א' גרוסמן להסביר

17 A. Neubauer, "Commentar zu Rashi's Pentateuch Commentar von Dossa aus Widdin", *Israelitische Letterbode*, VIII (1882–1883), p. 48. ועיין עוד: ש' שפיצר, 'האשכנזים בחצי האי הבלקאני במאות הט"ו והט"ז', ממזרח וממערב, א (תשל"ד), עמ' 60–61; S. Eidelberg, *Jewish Life in Austria*, Philadelphia 1962, p. 103.

18 מקרה מעין זה נזכר בשו"ת מהרי"ל החדשות, מהדורת י' סץ, ירושלים תשל"ז, סימן קנ"ב, עמ' ר"ב.

19 גויבאואר (לעיל, הערה 17), עמ' 39–40. ספר אכלה ואכלה עוסק בענייני מסורה (יצא לאור על-ידי ז' פרענדסדארף, הנובר תרכ"ד, עם מבוא עברי וגרמני).

20 בכרוניקה של Detmar מסופר ש'כצום של אותה שנה (= 1384, לפני הפסחא) היתה ליהודים אסיפה (בנוסח אחר: טורניר) בעיר וייסנפלס (Weissenfels) שבמדינת מיסן (Meissen). הם התכנסו לשם, לפי המסופר, מירושלים, מרומא ומכל הארצות. *Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis in's 16. Jahrhundert: Lübeck 1 Band*, Leipzig 1884, pp. 585, No. 850. ועיין עוד: E. Zimmer, *Jewish Synods in Germany*, New York 1978, pp. 23–24.

אילו היה ממש בידעיה זו ניתן היה לצרפה לענייננו, אולם סיכוי כזה הוא קלוש ביותר והצירוף של ירושלים ורומא נראה כפיקציה ספרותית גרידא. בנוסף לאמור למעלה יש להזכיר עוד שתי ידיעות על אשכנזים בורדים בירושלים: הראשונה מתייחסת לתלמיד חכם שעלה בשנת 1380 לערך, הוא ר' שמשון בר' אליעזר בעל הספר 'ברוך שאמר', 'שהיה ראש לכל הסופרים והיה מנצח (= מתווכח) כל סופרי א"י'. (שו"ת מהרש"ל ל"ז. ועיין אודותיו: י' תא שמע, 'ענייני ארץ ישראל', שלם, א, ירושלים תשל"ד, עמ' 94–95; הנ"ל, 'קוים לאופיה של ספרות ההלכה באשכנז', עלי ספר, ד [תשל"ז], עמ' 37–41). בשנת 1396–1397 העתיק סופר אשכנזי בשם אברהם בן יצחק הירושלמי את הספר 'מלמד התלמידים' לאחר שכבר עזב את ירושלים, וייתכן שאף הוא נמנה על תלמידי יצחק אסיר התקוה (מ' בית אריה, [לעיל, הערה 11], עמ' 265–266).

21 ברסלבי, לעיל, הערה 6; הרב י"ל פישמן, 'חכמי אשכנז הראשונים בא"י', מזרח ומערב, ב (תרפ"ח–תרפ"ט), עמ' 54–55.

שתיקה זו כפשוטה: 'יחידים עלו ודאי גם בתקופה זו, אך על עלייה גדולה יותר אין לדבר, כל עוד לא נמצאו מקורות חדשים שיאשרו זאת'²². דומה שקביעה זו נכונה ביחס למחצית הראשונה של המאה הי"ד, ואולם במחציתה השנייה, מתגבר באופן יחסי שיעור העולים לארץ-ישראל מגרמניה. את יסודותיה של הקהילה האשכנזית בירושלים במאה הט"ו יש לחפש אפוא החל מאמצע המאה הי"ד, ואת ההנחה הזו מאשרת רשימת התרומות שניתנו בנירנברג לעניי ירושלים. לתיאורה יוקדש הפרק הבא.

ב

במקורה, מצויה התעודה בכתב-יד של ספר הזיכרון הידוע בשמו 'המימורבוך של מיינץ' שהיה רכוש הקהילה היהודית במיינץ ומכאן שמו²³. הוא כולל, בין השאר, את ספר הזיכרון של נירנברג, ובו מובאות שתי רשימות מתים בנירנברג, האחת לשנים 1280–1346 (להלן: רשימה א'), והשנייה לשנים 1352–1373 (להלן: רשימה ב'). צורת הרישום בשתייהן דומה וחד-גונית: נזכר שם המת ומפורטות התרומות השונות שציווה לעילוי נשמתו (או שציוו קרוביו). ברשימה א' לא נרשמו, כמעט כלל, תאריכים; ואילו ברשימה ב' צויין בדרך כלל התאריך המלא לצד כל שם.

ברשימה א', המקיפה 66 שנים נרשמו 1300 תרומות בקירוב. בחמש השנים האחרונות (בין שנת ק"ב 1341/2 לשנת ק"ו 1345/6) נרשם התאריך בראש כל שנה חדשה, ובמהלכן ניתנו 137 תרומות²⁴. כל תרומה התחלקה בדרך-כלל לתרומות משנה (סך-הכל: 370) שהוקדשו ליעדים שונים, והם: בית קברות (134 תרומות — 98% מכלל התורמים); מאור לבית הכנסת (77 תרומות — 56%); חינוך (74 תרומות — 54%); חולים (56 תרומות — 41%); עניים (27 תרומות — 20%).

רשימה ב' כוללת 204 תרומות שניתנו בעבור 214 מתים²⁵. בין היעדים לתרומות נזכרים: בית קברות (50 תרומות — 25% מכלל התורמים); תאורה (26 תרומות — 13%); חינוך (11 תרומות — 5%); חולים (5 תרומות — 2%). בהשוואה לרשימה א' יש ברשימה זו שני הבדלים עיקריים:

- 22 א' גרוסמן, 'איגרת חזון ותוכחה מאשכנז במאה הי"ד', קתדרה, 4 (תשל"ז), עמ' 190–192.
- 23 בשנים האחרונות היה הספר בידי אדם פרטי שישב בלונדון, אשר ניאות להעמיד צילום של כתב היד לרשות 'המכון לתצלומי כתבי-יד עבריים' בירושלים (פוטוסטאט 2828) בתנאי שזהותו תשאר בלתי ידועה.
- 24 ממוצע של 27.5 מתים לשנה בקירוב.
- 25 ממוצע של 12 מתים לשנה בקירוב. אם לפנינו רשימות מלאות של המתים בנירנברג (בלבד ?), הרי שדור לאחר המגפה השחורה, היה גודלה של האוכלוסיה היהודית בנירנברג פחות ממחצית גודלה ערב המגפה (בהנחה ששיעור התמותה לא השתנה באופן ניכר בשנים אלו).

- 1 אין נזכרות בה תרומות לעניי העיר (להוציא מיקרה בודד). לעומת זאת מופיעות בה תרומות ל'הקדש' והוא נעשה יעדן העיקרי (169 תרומות – 83%²⁶).
- 2 נזכרות בה 45 תרומות 'לעניי ירושלים' או 'לירושלים', היינו על-ידי למעלה מחמישית מכלל התורמים (22%).
- חלוקת כספי התרומות ברשימה ב' היא כדלהלן (הסכומים נקובים לפי סוגי המטבעות הרשומים במקור):

הקדש	בית קברות	ירושלים	תאורה	חינוך	חולים	סך-הכל
27 321.5	28 198	30 102	31 42.5	20.5	—	684.5
348	29 273.5	50	32 29	33 84	18.5	803

26 ברשימה א' נזכרות שתי תרומות בלבד להקדש. הראשונה היא משנת 1300 בקירוב (שטרן לעיל, הערה 2, סוף עמ' 131. ביחס לקביעת השנה עיין במבואו, סוף עמ' 99). בתרומה השנייה, שהיא משנים ספורות מאוחר יותר, כתוב: 'שבנו לקהל הקדש' (שטרן, שם, סוף עמ' 139). נראה שניתן להסיק מכאן שההקדש בנירנברג נוסד בסוף המאה הי"ג, ושחלף פרק זמן די ממושך עד שנשתרש הנוהג להקצות לו תרומות לשם הזכרת נשמות. מכאן מיעוטן הכולל של תרומות להקדש ברשימה א' לעומת ריבויין ברשימה ב'. ממכתב שנשלח ממינכן לשטראסבורג בשנת 1381 מצטיירת תמונה לגבי השיטה שנהגה בהקמת ההקדש במינכן בסמוך לשנה זו: הכותבים מספרים שלאחר שזכו לשבת במקומם בשלווה (לאחר פורענויות המגפה השחורה), 'עלה בלבינו לבנות בניין בית הכנסת ולקנות הקדש'. בני הקהילה קיבלו על עצמם 'ליתן חצי מעשר שלוש שנים רצופים, ולאסוף אותם בקלפי על ידי הגזברים מידי חדש בחדשו'. ראה: H. Bresslau, 'Aus Strassburger Judenakten', *ZGJD* a.s., 5: 116–117 (1892). מרכוס (להלן סוף הערה זו, עמ' 274) סבר שזהו האיזכור הקדום ביותר של הקדש כאכסניה המיועדת לעניים ולחולים. ואולם, ברשימת התרומות שלפנינו יש כדי להקדים את השימוש במונח זה ב־80 שנה לערך. אכסניות כאלו ידועות בגרמניה בשמות שונים החל מראשית המאה הי"ג. בספר חסידים (מהדורת ויסטינצקי, פרנקפורט ע"נ מיין תרפ"ד, סימן תתשכ"ט) הוא נקרא 'בית לעניים', ובמקורות הלטיניים 'Domus Hospitale Judeorum' (ברגנשבורג בשנת 1210, בקלן בשנת 1248, ועוד). ועיין: K. Baas, 'Jüdische Hospitäler im Mittelalter', *MGWJ*, 57 (1913), pp. 452–460; J.R. Marcus, 'ירושלים תשל"ה', עמ' 56–57; *Communal sick-care in the German Ghetto*, Cincinnati 1947, pp. 160–165, 274–278. חלק מהמקורות הובא על-ידי ב"צ דינור, ישראל בגולה כרך ב' ספר ב', ירושלים תל"א אביב 381–383; 385–393.

- 27 כולל תרומה אחת של 50 ואחת של 30.
- 28 כולל תרומה אחת של 100 ואחת של 50.
- 29 כולל תרומה אחת של 200.
- 30 כולל תרומה אחת של 30 ואחת של 20.
- 31 כולל תרומה אחת של 20.
- 32 בנוסף לכך ניתנו שתי תרומות לנר לשנה, ואחת לנר תמיד.
- 33 כולל תרומה אחת של 50.

שיעורן היחסי של התרומות לירושלים לפי ערכן בזהובים בתוך כלל התרומות הוא 15%, ובלטראות 6%. בסך הכל מחזיקות התרומות לירושלים כ-10% מכלל ערכן הכספי של התרומות³⁴.

העניין שעשוי לעורר מספר כה ניכר של תרומות לירושלים במחצית השנייה של המאה הי"ד מודגש עוד בכך שברשימה המקבילה מהמחצית הראשונה של המאה אין, כאמור, זכר לתרומות כאלו. לפנינו אם-כן עדות על נוהג חדש להניח מכספי עזבונות לעניי ירושלים, והשאלה הנובעת מכך היא מדוע נקבע מינהג זה דווקא בתקופה זו.

נראה שאין לתלות את פשר הופעתן הפתאומית של תרומות לירושלים רק בנסיבות פנימיות בתוך קהילת נירנברג אשר בעטיין נשתנו הרגלי מתן צדקות. כך לכאורה היה מקום לטעון שהקמת הקדש כללי בנירנברג גרמה לריכוז חלק ניכר מכספי התרומות בידיו ודבר זה מנע מהצורך להקצות תרומה מיוחדת גם לעניי העיר. אפשר שבכך נתקפח הצורך הרגשי בנדבה ישירה ואישית לעניים, ונולדה הנטייה להעביר כספים לעניים רחוקים שאין ביכולתם ליהנות מההקדש העירוני. זיקתן של תרומות אלו לעילוי נשמה יכולה היתה להסביר את הרצון להניח כספים בעבור עיר הקודש וענייה דווקא. להסבר כזה מסייעת לכאורה גם העובדה הסטטיסטית שחלקן היחסי של התרומות לעניי העיר בחמש השנים האחרונות של רשימה א', שווה פחות או יותר לחלקן של התרומות לעניי ירושלים ברשימה ב', הן בהתפלגות מספר התורמים (20%–22%) והן בערךן הכספי (9%–10%).

עם זאת ברי שלידתו של מינהג חדש זה לא היתה אפשרית אילמלא נוצרו נסיבות היסטוריות וזיקות רגשיות אשר קישרו בין יהודי נירנברג לבין אחיהם שבירושלים. במלים אחרות: לראשיתו של מינהג אשכנזי מקומי להעניק תרומות לירושלים צריך להיות הסבר הקשור בקיומה של אוכלוסיה יהודית ירושלמית שתהא בעלת זיקה מיוחדת לגרמניה, ולהיפך.

לכאורה, אין שום דבר המונע יהודים מגרמניה לשלוח תרומות לעניי ירושלים גם אם הללו אינם אשכנזים דווקא. ואולם, אפשרות כזו אינה מתקבלת על הדעת. כמאה שנים מאוחר יותר מספר ר' עובדיה מברטינורו על קיומו של הקדש אשכנזי שבבעלותו בתיים רבים, ושעליו לא היתה ל'זקנים' – מנהיגי המקום – כל שליטה:

והצרות רבות היו בירושלים ברחוב היהודים כולן של הקדש, וכולן מכרו הזקנים ולא נשאר בהן אחת. רק הקדש האשכנזים לא יוכלו למכור כי חק לאשכנזים וחלקם הוא, ואין לעניים אחרים חלק בו³⁵.

34 25% מכלל התורמים הם נעדרות ונערים, ומכאן יש מקום ללמוד על שיעור תמותת הילדים. מעניין לציין שבעוד שהחלוקה בין גברים לנשים בכלל התרומות היא שווה (38% גברים, 37% נשים), עולה שיעור הנשים התורמות לירושלים ל-44% ובהתאמה פוחת שיעור הגברים ל-27%.

35 א' יערי, אגרות ארץ ישראל, תל אביב תש"ג, עמ' 129–130.

הקדש זה לא נוסד בימיו של ר' עובדיה, וקרוב עתה אף להניח שהוא נוצר על-ידי תרומות שהחלו לזרום מגרמניה לארץ-ישראל כבר החל מהמחצית השנייה של המאה הי"ד, ובמהלך המאה הט"ו. הנטייה הבדלנית של האשכנזים בירושלים גרמה כנראה לחיכוכים בינם ובין שאר יהודי העיר, וזה יכול להיות הרקע להתבטאותו הבוטה של ר' איסרליין באמצע המאה הט"ו: 'שמענו כמה פעמים שיש לשם [= בירושלים] בני ברית מערביים [=מוגרבאים] חשובים לרשעים גמורים, מוסרים מפורסמים, והם טורדים ומבלבלים האשכנזים שהם שומרי תורה'³⁶. מה שנראה היה לחכם אשכנזי זה כרשעות גמורה יכול היה להיחשב בעיני לא אשכנזים כדרישה לאחריות קולקטיבית של כל בני העדה הירושלמית, והתנגדות לנטיית הבדלניות של האלמנט האשכנזי. פארטיקולאריזם כלכלי וחברתי היא שיטה המובנת מאליה במאות הי"ד והט"ו ליהודי גרמני עירוני, שכן על-פי דפוסיה התנהלו המסחר והמלאכה של הגילדות בערים הגרמניות. אפשר שעל רקע עולם מושגים זה צמחה האוטונומיה של ההקדש האשכנזי בירושלים.

העולה מכך הוא, שיש מקום לראות בהעברת כספים מגרמניה לארץ-ישראל עדות נוספת לקיומו של ציבור אשכנזי מאורגן בירושלים כבר החל מהמחצית השנייה של המאה הי"ד. הנסיבות ההיסטוריות היכולות להסביר את ריבוי העלייה מגרמניה בתקופה זו הן לכאורה פורענויות המגפה השחורה, ואולם אין בכוחן להסביר את התמדתה. ובכלל, הנטייה ה'טבעית' לקשור עלייה לארץ-ישראל עם פורענויות בגולה היא פשטנית למדי. אם קיים קשר סיבתי בין מאורעות המגפה השחורה ובין התחזקות המגמה לעלות לארץ-ישראל הרי הוא קשר כללי ועקיף יותר.

הנכון הוא שהחל מאמצע המאה הי"ד השתנו תנאי הקיום של יהודי גרמניה שינוי יסודי:

(א) ההתפרצויות האלימות נגדם, שהיו בדרך כלל, עד אז, בעלות היקף טריטוריאלי נרחב, נעשות החל מהמגפה השחורה מקומיות יותר.

(ב) הפריבילגיות המעניקות ליהודים את זכות ההתיישבות ניתנות לפרקי זמן מוגבלים יותר ויותר, בעוד שקודם לכן הן היו, לפחות להלכה, בלתי מוגבלות בזמן.

עובדות אלו ואחרות³⁷ עומדות ביסודן של תנודות האוכלוסין התכופות המאפיינות את הדימוגראפיה היהודית בגרמניה במחצית השנייה של המאה הי"ד ולאורך המאה הט"ו. הביטוי השכיח יותר לקו נוקשה במדיניותם של השילטונות באיזור מסויים כלפי היהודים הוא מעתה בגירושם ממקום מושבם, ואילו שיעורם היחסי של הפוגרומים וההריגות

36 פסקים וכתבים סימן פ"ח.

37 ההגירה מן הכפר אל העיר ומעיר לעיר היא תופעה כללית בגרמניה אחרי המגפה השחורה, ועיין: מ' טוך, 'הגירה והתיישבות בגרמניה', הכינוס השנתי החמישי של מרכז זלמן שז"ר — הגירה והתיישבות, ירושלים 1979, (בדפוס).

ההמוניות הולך ומצטמצם³⁸. בתקופה זו יש אווירה של העדר קביעות, כדבריו של אחד מחכמי הדור: 'והאידנא [= ובזמן הזה] אנו גולין ומטולטלין ומקום דירתנו מרופה בדינו'³⁹. במציאות זו של תנועת אוכלוסין כללית, שכיווניה העיקריים פנו לצפון-איטליה ולמזרח-אירופה, הפכה העלייה לארץ-ישראל לחלק זעיר, אם גם בעל איכות אידיאולוגית, של תופעה שהיא ביסודה דימוגראפית⁴⁰.

ג

קשה להציל הרבה מהרשימה שלפנינו ביחס לערכה הכלכלי של תמיכה זו ביישוב היהודי הירושלמי. הסכום הכולל במשך כ-18 שנה הוא כאמור 102 זהובים ו-50 ליטראות. מחישוב ערכה של הליטרא ביחס לזהוב ('גולדן') ריינוס ההולך ומשתנה לאורך התקופה, עולה כי 50 ליטראות שוות ל-45 זהובים בקירוב⁴¹, היינו סך כל התרומות עולה ל-147 זהובים.

כדי לקבל קנה מידה להערכתו של סכום זה, יש להשוותו עם השכר המקובל בנירנברג בעת ההיא. הטבלה הבאה תדגים זאת⁴²:

התפקיד	השנה	שכר יומי	שכר חודשי	שכר שנתי
			(21 יום)	(12 חודשים)
פועל פשוט	1377	2.16 שילינג	45 שילינג	27 גולדן
			(= 2.3 ליטרא)	
			= 2.3 גולדן	

38 בשנת רמ"ה (1485) תיאר מעתיק בקולופון של כתב-יד את תנאי החיים בגרמניה אחרי המגפה השחורה: 'ולא היה עוד גזירות באשכנז אחרי זאת, עד היום הזה שהוא שנת רמ"ה לפ"ק; אכן היו גירושי רבים' (כ"י ורשה 253, דף 101. הובא על ידי ב"צ דינור, ישראל בגולה, ב, ספר שני, עמ' 645). ועיין עוד: א' פוקס, 'שתי תפיסות בעניין חרם היישוב במאה ה"ט', ציון, לו (תשל"ב), עמ' 181–196.

39 ר' ישראל איסרליין, פסקים וכתבים, סימן קמ"ב.
40 על האווירה בחוגים (?) מסויימים באשכנז ביחס לחשיבות הדתית שבעלייה לארץ-ישראל ניתן ללמוד מאיגרת חזון (נכתבה לפני שנת 1382, ואולי בשנת 1366) שפירסם א' גרוסמן (לעיל, הערה 22), עמ' 193–195. הכותב, שעמד תחת השפעה קבלית, ראה בעליית נבחרים יחידים תנאי לתשובה, לכפרה ולהצלה לכל העם. הוא פנה לחכמי אוסטריה

אשר [ית]קנו ג' אנשי רבני' ממדינתכ' (אס"כן אינו תושב אוסטריה)... וכל אחד יבחר לו ג'... ומניין כולם י"ב... וילכו לירושלים ע"ה תוב"ב על קברי [אבות] ע"ה ויחפלו במניין על עדת ישראל]... ויהיו על דרך ירושלי' ע"ה תוב"ב עד קץ שנת קמ"ב לפרט.

את המטען המיסטי והאוטופי של איגרת זו אפשר להבין גם על רקע של מציאות מוכרת ושכיחה של עלייה לארץ.

41 החישוב מבוסס על הטבלה שבכרך הראשון של *Die Chroniken der deutschen Städte*, Leipzig 1862, pp. 250–251

42 הטבלה עובדה על-פי נתונים המובאים שם, עמ' 258–259.

התפקיד	השנה	שכר יומי	שכר חודשי	שכר שנתי
חייל שכיר	1377			48 גולדן
רופא לא מומחה	1377			50 גולדן
משפטן מומחה	1384			60 גולדן
איכר בעבודת יער	1388	2.75 שילינג	58 שילינג	29 גולדן
			2.9 ליטרא (= 3.4 גולדן)	

השכר על עבודת כפיים פשוטה לא השתנה אפוא הרבה בין השנים 1377–1388, והוא נע בין 27–29 גולדן לשנה, כתנאי תעסוקה רצופה (250 ימי עבודה לשנה). סך כל התרומות לירושלים עולה לשכרו של פועל פשוט במשך למעלה מחמש שנים, או לשכרו של בעל מקצוע במשך $2\frac{1}{2}$ –3 שנים, והוא שווה-ערך למחירו של בית קטן. מדובר, אם-כן, בסכום בלתי מבוטל כלל.

ואולם, חשיבותה של התעודה אינה דווקא כמה שניתן ללמוד ממנה על היקף התרומות הרשומות בה. חשוב מכך הוא עצם קיומו של מינהג אשכנזי להעביר כספי עזבונות לירושלים. י"ז כהנא, אשר אסף את המקורות על עזבונות ארץ-ישראל שבספרות השו"ת, מציין כמקור הקדום ביותר את המובא בשו"ת התשב"ץ חלק ג' סימן קנ"ב, היינו: צפון אפריקה במחצית הראשונה של המאה ה"ט⁴³. ואולם מיקרים של הקדשת עזבונות לעניי ירושלים על-ידי יהודים מארצות האיסלאם נזכרו ב'גניזה' כבר במאה העשירית והאחת-עשרה⁴⁴. התעודה שלפנינו הרי היא העדות הראשונה על מינהג דומה מאשכנז.

מתכיפותן של התרומות לירושלים ניתן להסיק שהיתה קיימת קופה קהילתית מיוחדת בנירנברג שבה רוכזו כספים אלו קודם שהועברו ליעדם, ואמצעים סדירים פחתו או יותר להעברתם. שהרי אין להניח שאנשים המניחים אחריהם תרומות לעילוי נשמתם יהיו סומכים על שיטות אקראיות כמו עוברי-אורח ועולי-רגל מזדמנים.

העברה סדירה ומאורגנת של כספים מנירנברג לארץ-ישראל מעלה את האפשרות שהם נשלחו דרך ונציה, אשר שימשה כתחנת ביניים. נירנברג היא הרי הצומת הכלכלי החשוב ביותר של הערים הגרמניות עם הדרום בכלל ועם ונציה בפרט, ובוונציה פעלו הסוחרים הגרמניים בחסות ה-Fondaco dei Tedeschi⁴⁴. אשר ליהודים, אלה אומנם הורשו להתיישב ללא הגבלה בוונציה רק משנת 1382, ואילו ברשימה שלפנינו נזכרות תרומות החל משנת 1375, אולם פעילותם הכלכלית-הבנקאית במקום, קודמת להתיישבותם. עוד

43 י"ז כהנא, 'עזבונות א"י בספרות השו"ת', סיני, לא (תשי"ב), עמ' טו–טז.

44 מ' גיל, 'הקדשות נכסים וממון על ידי נוצרים ויהודים לטובת ירושלים', קתדרה, 18 (טבת תשמ"א), עמ' 68–69. מקרה נוסף הובא על-ידי ש' אסף, 'תעודות לתולדות היהודים בארצות הים התיכון', מקורות ומחקרים, 'ירושלים תש"ו', עמ' 140–142, והוא נידון עוד על-ידי ש"ד גויטיין, חברה ים תיכונית (לעיל הערה 14), א, עמ' 146–147.

44 סימונספלד, לעיל, הערה 8.

לפני שנת 1382 ישבו יהודים בערים הסמוכות לוונציה, בעיקר במייסטרי, ומהן ניהלו את עיסקיהם בוונציה⁴⁵. עד אמצע המאה הי"ד התבצעו הלוואות במזומן בוונציה על-ידי בנקים נוצריים; אלו נעלמים בין 1350–1370 ובמקומם מופיעים בנקאים יהודים, שברובם הם מהגרים מגרמניה. הראשונים שבהם פועלים בוונציה בשנת 1366 כנראה, היינו תשע שנים לפני התרומה הראשונה ברשימת התרומות. פעילותם וזכות התיישבותם של היהודים בוונציה נקבעו בקונדוטה הראשונה בשנת 1382 ובשנייה בשנת 1387, ומשנים אלו ידועים כמה בנקאים יהודים שהיגרו אליה מנירנברג⁴⁶.

אשר להעברת הכספים מוונציה לארץ-ישראל, אפשר לשער שהיא נתבצעה באמצעות נוסעים, סוחרים ועולי-רגלים שנהגו להפליג מוונציה למזרח הים-התיכון ולארץ-ישראל. בידיעה מאוחרת יותר, אחרי שנת 1469, נזכרים שני אישים מכובדים מקרב יהדות צפון איטליה אשר נהגו אחת לשנה או לשנתיים להעביר (הם עצמם?) את כספי התרומות שנאספו בקהילות איטליה לירושלים, לענייה ולמוסדות הדת שלה⁴⁷.

שימוש בבעלי האוניות הוונציאניות לשם העברת כספים עשה ר' עובדיה מברטנורה. באיגרתו לאחיו משנת 1489 הוא מספר שמה"ר עמנואל חי מקמירינו שלח לו מאה דוקאטים ונציאניים, 'הם השבחות מהפקדון אשר הפקדתי אתו, וכן הבטיח לעשות בכל שנה ושנה. ואני נותן מהם לאדון הדוגיאות המביא אותם אלי לחשבון עשרה למאה'⁴⁸.

D.Jacobi, 'Les Juifs À Venise du XIVe au milieu du XVIe siècle', *Recherches sur la Méditerranée Orientale du XIIe au XVe siècle*, London 1979, No. VII 45

בסוף יולי 1385 נתן בוונציה יעקב מנירנברג הלוואה בסך 400 דוקאטים. אדם זה גר בנירנברג עוד בחודש יוני בשנה זו יחד עם אחיו והוריו, אולם בעיקבות שמיטת החובות שהכריז המלך ונצל (16.6.1385) היגרו הכנים לוונציה בעוד שההורים נשארו לגור בנירנברג. משפחה זו היתה עשירה מופלגת, ועל אחד מבניה (יעקב) ידוע שעסק גם בלימוד תורה. ב-1389.3.8 ניתנה רשות לשמעון. יעקב ושלמה מנירנברג לפתוח בוונציה בנק להלוואות קטנות לעניים. בתחילת ספטמבר באותה שנה מקבל רשות דומה הבנק של יוסף ואנשיל מנירנברג ובדצמבר 1392 ניתנת רשות זו לבער מנירנברג. בשנת 1390 נזכר היהודי רוברטוס מנירנברג כמלווה בריבית בוונציה. עדות לחוזקם של הקשרים הפינאנסיים הללו הוא החשש שעוררה בנירנברג שמיטת החובות השנייה שעליה הכריז ונצל בשנת 1390. הוא פטר את הלויים הנוצריים מפרעון חובותיהם תמורת היטל של 15% לכתר. החשש היה שמא לויים גרמנים שנפטרו מתשלום חובותיהם בגרמניה יעמדו מול תביעה חוזרת בוונציה על-ידי אותם מלווים או על-ידי נציגיהם. מועצת העיר של נירנברג השיגה את הסכמתו של הסינט בוונציה שהלוואות כאלו יידונו לפי החוק הגרמני ולא לפי החוק הוונציאני. (ד' יעקבי [לעיל הע' 45], עמ' 182–183; מ' שטרן [לעיל הע' 2], עמ' 26, 253; R.C. Mueller, 'Les prêteurs juifs à Venise au Moyen Age', *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations*, 30 [1975], pp. 1287, 1290, 1294)

שו"ת ופסקי מהרי"ק החדשים, מהדורת ש' פינס, ירושלים תש"ל, סימן מה, עמ' 200. התשובה נתפרסמה לראשונה על-ידי ד' תמר, 'תשובה חדשה של ר' יוסף קולון בענין ארץ ישראל', ציון, יח (תשי"ג), עמ' 133–135 (נדפס גם בתוך: מחקרים בתולדות היהודים, ירושלים תשל"ג, עמ' 45–47).

יערי, אגרות (לעיל, הערה 35), עמ' 141. דברים דומים מובאים על-ידי שמואל בן משה די מדינה, בן שמואל, מנטובה שפ"ד, דף ו, א-ב.

אין ספק שבמאה ה־ט' רווחו העברות כספים בין גרמניה לבין ארץ־ישראל⁴⁹, ובכללן משלוח תרומות ליהודי ירושלים⁵⁰. אם אומנם יש בתעודה שלפנינו כדי להקדים נוהג זה למחצית השנייה של המאה ה־יד, הרי שניתן לשער שלא רק יהודי נירנברג השתתפו בשנים הללו בסעד לאחיהם שבירושלים, ושלא רק כספי עזבונות לשם הזכרת נשמות נשלחו לארץ־ישראל. את התעודה שלפנינו יש לראות אפוא כרומזת לקיומם של אמצעים פינאנסיים מסודרים ולמינהג אשכנזי רווח להעברת כספי תרומות מסוגים שונים ומגוונים לירושלים, שאת היקפם המלא אפשר בינתיים רק לשער.

49 העברת כספים לירושלים בגין מכירת בית כפראג על־ידי ר' נתן איגרא נזכרה בשו"ת ישראל ברונא, סימן רע"ט. בפרשה זו דן ר' תא שמע, 'ענייני ארץ ישראל' (לעיל, הערה 20), עמ' 88–92, והוא מביא את השערת מ"פ בעהר שכספים אלו הועברו לארץ־ישראל דרך Tréviso. אשר לתאריך עלייתו של ר' נתן איגרא לארץ־ישראל יש לציין שעל־גבי העמוד הראשון של כתב יד הכולל את הספר משנה תורה לרמב"ם על הגהות מיימוניות וספר מנהגים מתלמיד מהר"ם מרוטנברג (ספריית Trinity College, Cambridge מספר 58) יש רשימה אוטוגרפית של ספרים המופקדים בידו וביד בנו ר' אליעזר איגרא. בסופה רשם נתן איגרא: 'כשאבא אליו אז אקחם ממנו, נכתב ליל מוצאי שבת פ' יתרו קצ"א לפרט' (3.2.1431). בראשית שנת 1431 היה אס"כן עדיין נתן איגרא בגרמניה, כנראה כפראג, והוא תיכנן לנסוע עוד לבנו שגר בנירנברג. מכאן שבזמן זה עדיין לא עמדה על הפרק עלייתו לארץ־ישראל. ואילו תשובת ר' פרץ שבשו"ת ישראל ברונא הנ"ל, שנכתבה לכל המאוחר בשנת 1459 (ר' פרץ מת בחי' ר' ישראל איסרליין, היינו לפני 1460, עיין: לקט יושר, מהדורת י' פריימאן, ברלין תרס"ד, ב, עמ' 85), מזכירה את עלייתו של ר' נתן לארץ־ישראל כמאורע שקרה לפני 25 שנה, ואס"כן לא יאוחר משנת 1434. בסימן רע"ח שם, הכולל תשובה מאוחרת יותר של ר' פרץ בפרשה זו, נזכר ר' יעקב וייל בברכת המתים (נפטר 1457), ומכאן שעלייתו של ר' נתן איגרא היתה בין השנים 1432–1434.

50 באמצע המאה הובא לדיון לפני ר' ישראל איסרליין מיקרה שממנו עולה שנהגו לשלוח כספים לקרובי משפחה עניים בארץ ישראל (לקט יושר, ב, עמ' 48). ר' ישראל ברונא הציע לאדם שנדר לעלות לארץ־ישראל להתחרט, לשלם לעניי ארץ־ישראל את הוצאות הנסיעה כתחליף לנסיעה ממש, ובכך להיפטר מהחובה לקיים את נדרו (שו"ת שלו, סימן ע"ז). במינהגי מהר"ל, הלכות פורים, מסופר שנהגו לתת את מחצית השקל כפורים לעולים לארץ־ישראל.

נספח

כאמור, ברשימה המלאה 204 תרומות. להלן יובאו רק אותן 45 התרומות שבהן כלולה גם תרומה לירושלים. במיקרים בהם לא נרשם יום מיתת התורם הוא שוחזר על-פי התאריכים שלפניו ולאחריו. סדר הדפים בכתב היד מבולבל מאוד, לכן נרשם בסוגריים בשולי כל תרומה מספר העמוד שבכתב היד. ההעתיקה נעשתה על-פי צילום פוטוסטאט 2828 שברשות ה'מכון לתצלומי כתבי-יד עבריים' ליד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים:

1. (ר"ו) ר"ח אלול קל"ה (30.7.1375): מ[נרת] שרה בת ר' שמואל הכהן שהניחה עשרה ליט[נראות] להקדש חמש ליט[נראות] ללימוד נערים פה¹ וחמשה ליט[נראות] ללימוד נערים באיג² וחמשה ליט[נראות] לעניים לירושלים וחמשה ליט[נראות] לחולים
2. (רט"ו) [אדר] שנה קל"ו (פברואר — מארס 1376): הנער יוסף ב"ר שמואל שהניח ליט[נרא] להקדש וליט[נרא] לבית הקברות[נ] וליט[נרא] לעניים לירושלים וחצי ליט[נרא] לחולים
3. (רט"ז) כסליו קל"ט (נובמבר — דצמבר 1378): מרת שפרינצא בת ר' משה שהניחה עשרים זהובים[ם] לבית הקברות ועשרה זהובים לעניים לירושלים
4. (רי"ז) כ"ה טבת ק"מ (4.1.1380): מרת חנה בת ר' שמחה שהניחה ג' ליט[נראות] להקדש ב' ליט[נראות] ללימוד על הבית³ ב' ליט[נראות] לעניים לירושלים ליט[נרא] למאור
5. (שם) (בין ט' אדר לכ"ד אדר ק"מ, 16.2.1380 — 2.3.1380): הנערה יוטלין בה"ר יוסף שהניחה ג' ליט[נראות] למאור ג' ליט[נראות] לירושלים ב' ליט[נראות] [ל]בית הקברות[נ] ב' ליט[נראות] להקדש
6. (רכ"ג) אלול ק"מ לפ[נרט] (אוגוסט 1380): הנער משה ב"ר שמעון שהניח ה' ליט[נראות] לחולים ה' ליט[נראות] ללימוד נערים ה' ליט[נראות] לעניים ירושלים[ם] ה' ליט[נראות] לנר שע[ננה] תפיל[נה] שנה תמי[מה]
7. (שם) תשרי קמ"א (ספטמבר 1380): הנערה בונא בת ר' שלמה ליטרא להקדיש וליטרא לעניים ירושלים

1 בנירנברג.

2 Eger שבבוהמיה.

3 היינו, ללומדי בית המדרש.

8. (שם) קמ"א י"ד תשרי (14.9.1380): הנערה רחל בת הח"ר יקותיאל שהניחה זהו[ב] להקדש זהו[ב] למאור זהו[ב] לעניים לירושלים[ב]
9. (שם) קמ"א י"ז תשרי (17.9.1380): הנער אליעזר בר מאיר שהניח ג' ליט[נראות] להקדש ג' ליט[נראות] למאור ג' ליט[נראות] לעניים לירושלים
10. (שם) קמ"א י"ח תשרי (18.9.1380): שרה בת ר' דוד שהניח⁴ ליט[נרא] להקדש וליט[נרא] לעניים לירושלים
11. (שם) קמ"א תשרי (ספטמבר 1380): מר[נ]ת עלין בת ר' יוסף שהניחה ד' זהו[בנים] לנר תומיד שנה תמימה ג' זהו[בנים] להקדש ג' זהו[בנים] לעניים לירושלים
12. (רכ"ד) קמ"א ראש חדש כסליו (30.11.1380): אסתר בת ר' יעקב שהניחה ליט[נרא] להקדש ליט[נרא] לירושלים
13. (שם) קמ"א כסליו (נובמבר 1380): יודה ב"ר גרשם שהניח זהו[ב] לעניי[נ]ם לירושלים⁵
14. (רכ"ה) י"ד כסליו קמ"ב (1.12.1381): מר[נ]ת מיכלין בת ר' יצחק שהניח ארבע ליט[נראות] להקד[ש] וארבע ליט[נראות] לבית הקברות[נ] וארבע ליט[נראות] למאור וארבע ליט[נראות] לעניי ירושלים
15. (שם) י"א טבת קמ"ב (28.12.1381): מר[נ]ת בילקינט בת ר' משה שהניח ארבע[נ] זהובי[נ]ם לבית הקברות[נ] ושלשה זהובי[נ]ם למאור ושלשה זהובי[נ]ם לעניי ירושלים
16. (שם) י"ד שבט קמ"ב (29.1.1382): מר[נ]ת שרה בת ר' משה שהניח שני זהובי[נ]ם לבית הקברות[נ] שני זהובי[נ]ם להקדש שני זהובי[נ]ם לעניי ירושלים[נ]
17. (רכ"ז) קמ"ג תשרי (ספטמבר – אוקטובר 1382): משלם ב"ר משה ג' ליט[נראות] להקדש ב' ליט[נראות] לעניי[נ]ם לירושלים
18. (שם) מרחשון קמ"ג⁶ (אוקטובר – נובמבר 1382): הנער גרשם ב"ר בנימין שהניח חצי זהוב להקדש וחצי זהוב עניי⁷ לירושלים
19. (רכ"ח) י"ט ניסן קמ"ג (23.3.1383): מר[נ]ת שמחה בת ר' יצחק קרקע שהניח ארבע זהובי[נ]ם לבית הקברות[נ] ושני זהובי[נ]ם להקדש ושני זהובי[נ]ם לעניי[נ]ם לירושלים
20. (שם) כ"א אייר קמ"ג (24.4.1383): ר' שמואל יהושע ב"ר דוד שהניח שלשים זהובי[נ]ם להקדש ועשרי[נ]ם זהו[בנים] לעניי[נ]ם לירושלים

4. אין סימן לקיצור מעל החי"ת, וכן במקרים נוספים להלן. לעומת זאת יש תרומות שבהן כתוב 'שהניחה'. אולי במקרים אלו נותן התרומה היה בעלה או אביה?

5. מעל שורה זו הועבר קו בכנת היד.

6. כך רשם שטרן (אינו קריא בצילום).

7. המלה 'עניי' נרשמה מעל 'לירושלים'.

21. (שם) מרחשון [קמ"ג] (אוקטובר – נובמבר 1382): מ[נרת] מינא בת ר' יהודה הלוי שהניח[ה] ד' זהובי[ם] לעניי[ן] ירושלי[ם]
22. (שם) (אחרי כ"ז שבט קמ"ד ולפני י"ד אלול קמ"ה, 22.8.1385–21.1.1384): ר' דוד בהק"ר (=בן הקדוש רבי) אלחנן שני זהובי[ם] לירושלים ושני זהובי[ם] למאור ושני זהובי[ם] להקדש
23. (ר"ל) (אחרי י"א אלול קמ"ו ולפני אדר ב' קמ"ז, 26.3.1387–8.8.1386): גוטהיילא בת ר' קלנימוס שהניחה עשרה זהובי[ם] להקדש ושליש זהובי[ם] לירושלים
24. (שם) (אדר ב' – תחילת ניסן קמ"ז, 27.3.1387–20.2.1387): יזכור אלהים נשמתה מ[נרת] חנה בת ר' יוסף הלוי בעבון[ר] שיתן ב' זהובי[ם] להקדיש וזהוב[ב] לירושלי[ם]
25. (שם) ז' ניסן קמ"ז (27.3.1387): מה"ר יקותיאל בן הח"ר דוד ה' זהובי[ם] להקדש ה' זהובי[ם] לקברות ה' זהובי[ם] לירושלי[ם] וי' זהובי[ם] לצמרש לבבנבערק⁸
26. (ר"ל א') (אחרי ניסן קמ"ז ולפני אדר קמ"ח, 10.2.1388–3.4.1387): ... בן הקדוש... בעבור שיתן ליטנא[ר] להקדש[ו] וליטרא⁹ לעניי[ם] לירושלים
27. (שם) (התאריך הנ"ל): יזכור[ר] אלהי[ם] נשמת[ו] ר' שמואל בן הקדוש ר' אברהם עבור שהניח עשרה ליטנא[ר] להקדש וחמשנ[ה] ליטנא[ר] לירושלים
28. (ר"ל ב') [חול המועד פסח יום ג' י"ז ניסן קמ"ט (13.4.1389): מרת ורומוט בת הקדוש ר' משה הלוי שהניחה ג' זהובים לחולים ג' זהובים לקברות וד' זהובים לעניי ירושלים]⁹
29. (ר"ז) ז' אלול קמ"ט ל[פרט] (29.8.1389): מ[נרת] חוה בת ר' גרשם ענא¹⁰ עבון[ר] שהניח[ה] זהוב להקדש וזהוב[ב] לעניי[ם] לירושלים
30. (שם) י' אלול קמ"ט ל[פרט] (21.10.1389): ר' נפתלי ב"ר ברוך ענא¹⁰ עבון[ר] שהניח וזהוב[ב] להקדש וזהוב לעניי ירושלים
31. (שם) ק"נ ראש חודש מרחשון (21.10.1389): מ[נרת] מינא בת ר' בנימן הכהן עבון[ר] שהניח[ה] ב' זהובי[ם] להקדש וזהוב לעניי[ם] לירושלי[ם] וזהוב למאור
32. (שם) ק"נ כ' מרחשון (9.11.1389): מ[נרת] מינלין בת ר' שמואל הכהן עבור שהניח[ה] ב' זהובי[ם] להקדש וזהוב לעניי[ם] לירושלי[ם] וזהוב לבית הקברות וזהוב למאור

8 מצרפתית: Chambre, היינו 'חדר' המשמש כמקום לימוד. מלה זו נזכרת גם בשו"ת מהר"ם מינץ סימן פ"ה: ב"ה (= בית הכנסת) של בחורים שקורין צומר"ש'. בבנבערק היא Bamberg.

9 עמוד זה אינו נמצא בצילום כתב היד. תרומה זו שוחזרה ע"פ התירגום הגרמני של שטרן.

10 עם נשמות אברהם יצחק יעקב.

- (ר"ח) 33. י"א מרחשון ק"נ (15.11.1389): יזכור אלהינן] נשמת מ[רת] ריקא בת ר' יצחק קָנָא' וינעקב] שרה רב[קה] רח[ל] ולאח עבונר] שהניח זהונב] להקנרש] וזהונב] לקברות וזהונב] לירושלים בשכרנ[ה]¹¹
- (שם) 34. (בין כסליו לאלול ק"נ, 26.11.1389–8.9.1390): הנער יצחק בר' ברוך הכהן עבונר] שהניח ליטנרא] הלי¹² לירושלינן]
- (שם) 35. (התאריך הנ"ל): הנערה מרנ[ת] הענלין בת ר' ברוך הכהן עבונר] שהניח[ה] ליטנרא] לירושלינן]
- (ר"ט) 36. כ"ח אלול ק"נ (8.9.1390): הנער מרדכי בר' יצחק עבונר שהניח ליטנרא] לירושלים.
- (שם) 37. [ק"נ] (1390): הנער יעקב בר' יצחק עבונר שהניח ליטנרא] לירושלים
- (שם) 38. י"א ניסן קנ"ל[פרט] (27.3.1390): ר' שמואל בר' שמואל הכהן עבונר] שהניח ב' ליטנראות] להקדש וב' ליטנראות] לבית[ת] הקברונ[ת] וב' ליטנראות] לעניי ירושלים וב' ליטנראות] למאור
- (שם) 39. ר' אלעזר בַּמֶּהוּ (= בן מורנו הרב רבי) יקותיאל¹³ עבונר] שהניח ח' ליטנראות] להקדש וח' ליטנראות] לעניי ירושלים כ"ג ניסן קנ"ל (8.4.1390)
- (שם) 40. ט"ו תשרי קנ"א (24.9.1390): ר' שמשון בר' יעקב עבונר] שהניח ד' זהובינן] להקדש וד' זהובינן] לעניי ירושלים
- (שם) 41. (בין תשרי לטבת קנ"א, 24.9.1390–6.1.1391): הנער יצחק בר' שמשון עבונר] שהניח זהוב להקדש וזהונב] למאור וזהוב לעניי ירושלים
- (שם) 42. י"ד כסליו קנ"א ל[פרט] (22.11.1390): הנער נתן ב"ר יצחק הלוי עבונר] שהניח חצי זהוב להקדש חצי זהוב לעניי ירושלים
- (שם) 43. ט' אדר קנ"א ל[פרט] (26.2.1391): שלמה ב"ר עקיבא] עבונר] שהניח ב' ליטנראות] להקדש וב' ליטנראות] לבית הקברות וב' ליטנראות] לעניי ירושלים וב' ליטנראות] למאור
- (שם) 44. עשרינן] לחדש סיון קנ"א ל[פרט] (24.5.1391): מרת גוטלין בת ר' יקר עבונר] שהניחה זהוב להקדש וזהוב לבית הקברונ[ת] וזהונב] לעניי ירושלים
- (ר"י) 45. ו' בניסן קנ"ב (1.4.1392): מרת בילא בת ר' ישעיה עבונר] שהניחה ב' זהונבינן] לקברות וב' זהובינן] לעניי ירושלים

11 עיין לעיל הע' 4.

12 היינו ליטרא שיש בה 240 דינרים של schwäbisch hall; וראה מאמרו של מ' טוך להלן עמ' 239.

13 השווה לעיל, תרומה מס' 25.